

О. О. Борисов, О. Г. Васильєва,

Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка, м. Чернігів

КЛЮЧОВІ ПАРАМЕТРИ ДІАЛОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Стаття присвячена вивченню міжособистісної діалогічної взаємодії. У ній систематизуються лінгвальні та екстралінгвальні, зокрема інтрасуб'єктні та екстрасуб'єктні, чинники, які впливають на формування діалогу.

Ключові слова: міжособистісна комунікація, діалог, лінгвальні та екстралінгвальні параметри діалогу.

Стаття посвящена изучению межличностного диалогического взаимодействия. В ней систематизируются лингвальные и экстралингвальные, в частности интрасубъектные и экстрасубъектные, параметры, влияющие на формирование диалога.

Ключевые слова: межличностная коммуникация, диалог, лингвальные и экстралингвальные параметры диалога.

The article represents a study of personal dialogic interaction. The given taxonomy embraces lingual and extralingual parameters of dialogue formation, intrapersonal and extrapersonal in particular.

Key-words: personal interaction, dialogue, lingual and extra-lingual parameters of dialogue.

Спілкування між декількома особами, міжособистісна комунікація, грає визначальну роль у формуванні індивіда як людини розумної, людини емоційної та людини соціальної. Остання іпостась є надзвичайно важливою для сучасного світу, в якому часом до болючості актуальною стала проблема порозуміння. А оскільки останнє стає можливим лише у процесі взаємного обміну інформацією, що веде до збалансування когнітивних картин світу комунікантів як умови збалансування їх діяльності, різнобічне вивчення міжособистісної комунікації, зокрема її базової форми – *діалогу*, стає пріоритетним напрямом наукових пошуків.

Діалогічна комунікація неодноразово ставала об'єктом мовознавчих розвідок. Зокрема увагу дискурсивних студій було спрямовано на дослідження логіко-семантичного (В. З. Дем'янков, С. В. Засєкін, Л. М. Михайлов, Л. П. Чахоян), функціонально-семантичного (В. Д. Девкін, В. З. Дем'янков, А. Е. Левицький; М. Л. Макаров, О. В. Падучева), структурно-семантичного (Б. І. Федоров, Н. Ю. Шведова), інтонаційного (А. М. Антипова, А. Д. Калита), когнітивного (Е. О. Беляєва, В. С. Григор'єва, Л. Ф. Ваховська, О. В. Тарасова), модального (Н. Д. Арутюнова, Н. М. Сафонова), синтаксичного (Л. Л. Федорова, Л. П. Чахоян), тема-рематичного (А. Б. Агієва), аксіологічного (Н. В. Гончарова), комунікативного (Н. Г. Воронцова, Л. М. Михайлов, Г. Г. Почепцов, Дж. Серль, І. С. Шевченко), прагматичного (В. В. Богданов, В. В. Бузаров, О. С. Кубрякова, Н. І. Формановська), метакомунікативного (М. М. Бахтін, І. Т. Вєпрева, А. М. Синіцина), презентаційного (О. В. Олянич), невербального (Г. Є. Крейдлін, І. І. Серякова), психолінгвістичного (Є. Ф. Тарасов, О. О. Залєвська), лінгвофілософського (М. М. Бахтін, В. С. Библер, Г. Маркузе), соціокультурного (В. С. Библер, А. Г. Гурочкіна, В. В. Красных, М. Ю. Олешков), гендерного (Н. Д. Борисенко; Є. І. Горошко), міжкультурного (О. О. Тимбай, С. Ю. Тюріна), естетично-емоційного (М. М. Бахтін) аспектів діалогічного мовлення.

Подана стаття має на меті систематизацію ключових лінгвальних та екстралінгвальних параметрів діалогічної взаємодії, і має розв'язати завдання описати роль лінгвальних та екстралінгвальних чинників у формуванні діалогу, а також класифікувати параметри діалогічної взаємодії.

Усі особливості прототипового діалогу пов'язані з його специфікою як дискурсивного утворення, що виникає в результаті усного спонтанного мовлення співрозмовників, яке відбувається у визначених умовах [2] з метою досягнення комунікативної або предметної мети. Діалогічна взаємодія розглядається як **комплексний вид діяльності**, що охоплює комунікативно-соціальний, комунікативно-психологічний, комунікативно-регулятивний та інтерактивний види діяльності мовців, а тому характеризується за цілим рядом параметрів лінгвального (мовно-мовленнєвого) та екстралінгвального характеру.

І. **Лінгвальні особливості** діалогічного мовлення великою мірою визначаються тим, що діалог як базова форма розмовного мовлення відрізняється невідготовленістю і виступає основною сферою реалізації принципу мовної економії, що зумовлює специфічний інвентар використовуваних мовних і мовленнєвих одиниць [4, с. 7].

Серед лінгвальних особливостей діалогу виділяємо:

1) **лексичні особливості**. Однією з особливостей діалогічного мовлення вважається його обмежений вокабуляр. Те, що однією з характеристик діалогу є наявність спільної апперцепційної бази, визначає непотрібність мобілізації усіх слів, які мали б бути мобілізовані для виявлення такого самого мисленнєвого комплексу в умовах монологічного мовлення [10, с. 36]. Серед вербальних його ознак зазначають також наявність готових мовленнєвих одиниць та заповнювачів мовчання, фразеологічність, нормативність / ненормативність лексики [1, с. 132; 7, с. 13].

2) **синтаксичні особливості**. Побудова діалогу здійснюється за використання найрізноманітніших типів речень: активно використовуються запитання, відповіді, спонукальні речення, речення з приєднувальними конструкціями, зчепленням, нанизуванням, розгортанням тощо [8]. Усі вони можуть реалізуватися в повній формі, чи підлягати трансформаціям, оскільки обов'язково для вираження думки двочленність судження отримує у діалозі своєрідне «переломлення». Поряд з висловленнями, які актуалізують обидва обов'язкових компоненти судження, у діалозі постійно зустрічаються обмежено короткі репліки, які втілюють судження асоціативно, опосередковано [3, с. 35]. Відповідно одиниці діалогу можуть не співпадати за своїм структурно-семантичним оформленням з мовними та мовленнєвими одиницями, вживаними в кодифікованому мовленні [4, с. 7].

Характерною рисою діалогу є активне використання у ньому простих за структурою речень, які складаються з невеликої кількості слів, – різного роду неповних речень [3, с. 5-6; 7, с. 13]. У них структурно

невід'ємні частини можуть опускатися, коли відбувається уявна переорієнтація на елементи оточення: особливості ситуації комунікації, словесний широкий і вузький контекст, пресупозицію. Проте така трансформація здійснюється з урахуванням меж скорочень, що допускаються граматиною мови [3, с. 158].

3) текстові особливості. Діалог як продукт скоординованої мисленнєво-мовленнєвої діяльності двох або більше співбесідників є *зв'язним текстом*, якому притаманні всі основні риси надфразової єдності. До числа текстових параметрів діалогічної взаємодії можуть бути включені віднесеність до певної сфери людського спілкування; характер тематики (одна тема, її підтеми) та деталізація комунікативної розробки теми/підтеми, кількість творців тексту (діалог, трилог, полілог), функціонально-стильовий реєстр (розмовний, діловий тощо); ступінь підготовленості співбесідників до мовленнєвого акту [6, с. 7; 7, с. 14];

4) дискурсивні особливості діалогу безпосередньо пов'язані з умовами його виникнення. По-перше, розгортання теми не може бути реалізоване лише одним співрозмовником у зв'язку з його мовленнєвою нездатністю або дефіцитом даних; по-друге, партнери відчують потребу або у (взаємному) вираженні поглядів, переживань, вражень, або в узгодженні дій із вирішення конкретної проблеми [7, с. 6; 9, с. 116].

Продуктування діалогічного мовлення визначається рядом *комунікативних функцій* діалогу, серед яких запит інформації; пропозиція; надання інформації; обґрунтування власної точки зору, взаємне переконання; спонукання до різного роду дій. При цьому, кожна з цих функцій реалізується за допомогою специфічного набору мовних і мовленнєвих засобів і є домінантною у певному типі діалогу [7, с. 6].

Відповідна взаємодія відбувається в конкретних соціокультурних та просторово-часових рамках, а тому константними компонентами ситуації спілкування визначаються: комуніканти, об'єкт розмови, соціальний контекст, фонові знання. Важливо, що ситуація комунікації не є статичною: під впливом соціальної перцепції, інформаційного обміну, дій комунікантів і сторонніх осіб, тварин, функціонування механізмів і под. конфігурація комунікативної ситуації постійно змінюється. Зазначеним пояснюються непослідовність реплік, обмовки, лабільність, заповнення вимушених пауз тощо.

Як бачимо, діалог володіє широким набором специфічних характеристик, що стосуються його лінгвальної природи. Ці мовно-мовленнєві особливості не в останню чергу визначаються екстралінгвальними параметрами ситуації комунікації, і, з іншого боку, самі впливають на невербальну організацію діалогу.

II. Екстралінгвальна зумовленість мовленнєвого акту може бути інтрасуб'єктною та екстрасуб'єктною. Як внутрішні, так і зовнішні по відношенню до комунікантів фактори визначають успішність протікання комунікації, спрацьовують у різні моменти часу та у різній послідовності для забезпечення оптимальності виконання комунікативних завдань мовців.

1. Серед **екстрасуб'єктних факторів** виділяємо:

- **безпосередність / опосередкованість контакту.** Можливість безпосередньо контактувати один з одним, перебуваючи в одній і тій самій ситуації комунікації, обумовлює безпроблемне протікання діалогу: співбесідники мають змогу використовувати невербальні, а також дійсничні одиниці. Якщо ж співбесідники не бачать один одного під час розмови (наприклад, по телефону, в темряві, через бар'єр), відключаються візуальний та / або кінестетичний канали зв'язку. Це призводить до неможливості вплинути дією, нівелює зворотній зв'язок, а з іншого боку, викликає потребу додаткового вербального пояснення того, що можна було б передати за допомогою жестів, міміки тощо;

- **просторово-предметна організація простору** впливає на структуру висловлень, оскільки, з одного боку, створює психологічне тло комунікації, а з іншого, – підтримку для дейксису та невербальки;

- **часова зумовленість комунікації.** Відчуття часу грає не останню роль у формуванні та міні реплік у діалозі. Необмеженість часу для розмови передбачає розмірене розгортання бесіди, що дозволяє краще та ґрунтовніше сформулювати необхідне судження, а це передбачає багатослів'я, можливі відхилення від теми, наведення порівнянь, зіставлень, уточнень, побіжних зауважень, використання довших пауз тощо. Навпаки, поспіх й нестача часу приводять до недбалості мовлення, деформації синтаксису, обривам, перебиванню, використанню надкоротких конструкцій, відмови від точності у слововживанні, синонімізації та естетичної обробки мовлення, що продукує помилки та обмовки. Від цейтноту може постраждати необхідна ясність та зрозумілість так само, як і дотримання етикетних норм;

- **ступінь офіційності обстановки** впливає на мовне втілення розмови, підвищує або зменшує необхідність контролю за мовленням, змушуючи слідувати нормам етики та літературності;

- **типовість комунікативної ситуації** в межах офіційного та неофіційного середовища спілкування (урочистості, свята, ювілей, купівля квитків тощо) пов'язані зі специфічними мовленнєвими засобами: мовна поведінка у таких випадках, є соціально прописаною, ритуалізованою, що означає відбір стандартних доцільних фраз, лексичних одиниць, інтонації, дотримання правил, пов'язаних з дозволом або заборонаю;

- **фактор національної специфіки** також зумовлює протікання діалогу, що виражається в особливостях семантичного навантаження використовуваних мовних одиниць, мови тіла, етикетних та ритуальних форм [див. 3, с. 7-8; 10].

2. У діалогічному дискурсі як формі безпосереднього спілкування конкретних осіб у певній життєвій ситуації виключно важливими стають **інтрасуб'єктні чинники**, що тлумачаться як внутрішній стан суб'єкта чи якості його особистості [5]. Оформлення мовлення може істотно змінюватися залежно від особливостей як мовця, так і слухача.

Слід розрізняти відносно **стабільні** та **змінні** інтрасуб'єктні чинники [див. напр., 3, с. 8-9; 7, с. 10-13].

До **стабільних** чинників відносимо:

- **біологічні:** фізичні особливості, рівень фізичного розвитку;
- **психо-ментальні:** психічний склад (увагу, пам'ять, темперамент, вольові якості тощо), розумові й мовні здібності, ерудицію;

- соціальні: державну, класову і професійну належність, належність групам за інтересами; ідеологію; соціальні ролі. У залежності від них особа набуває статусу класового, соціального, професійного, який визначає манеру ведення розмови та «межі дозволеного» в конкретній комунікативній ситуації;

- соціокультурні: виховання, морально-етичні установки, освіти, естетичні принципи, імідж, комунікативну компетенцію. Соціокультурні чинники типowo набуваються у першій третині життя особи і потім практично не змінюються протягом усього життя. Вони зумовлюють рівень володіння літературною мовною, нормою та вживанням доцільних мовних і невербальних засобів у відповідних ситуаціях, знання та дотримання етикету, і взагалі здатність підтримувати комунікацію з тим чи іншим співрозмовником;

- **лінгвогеографічні**: індивідуальну своєрідність мовлення, що сформувалася під впливом територіальних особливостей мови та мовлення лінгвоспільності;

- **індивідуальні-особистісні**. Пріоритети, принципи, інтереси, хобі, а також характер стосунків співрозмовників зумовлюють ступінь розгортання та інтенсивність протікання спілкування, оскільки визначають тематику розмови, оцінку та реакцію на почуту репліку співрозмовника.

Серед **змінних** чинників виділяємо:

- **фізіологічні**: фізіологічний стан (втомленість, хвороба, відчуття легкості тощо), що є базою для спроби на тому чи іншому рівні виконувати комунікативну діяльність у конкретній ситуації;

- **ситуативно-психологічні**: психічний та емоційний стан, настрої, налаштованість на комунікацію. Вони є надзвичайно рухливими і часто змінюються протягом комунікативного акту. Психологія діалогізування зумовлена частою зміною ролей мовця та слухача, використанням різних способів мисленнєво-мовленнєвої діяльності – від мимовільного клішування до обґрунтованої побудови висловлення (твердження, заперечення) [7, с. 13].

До факторів психологічного типу відносимо також процеси сприйняття мовлення співрозмовника та орієнтування в ситуації, процеси формування змістової сторони висловлення тощо. Відповідні фактори знаходять своєї конкретизації у ряді інших ознак. Йдеться про різноаспектну оцінку комунікативного акту, що формує особистісне ставлення до змісту повідомлення та партнера по комунікації і впливає на невимушеність розмови, адже мовленнєва поведінка учасників діалогу є взаємозалежною [там само, с. 10-13].

- **ситуативно-комунікативні**: Комунікативні інтенції, інтерес до предмета розмови, пресупозицію; рівень міжособистісного розуміння; комунікативну позицію; невербальну поведінку (міміка, кінесика, проксемика тощо); рівень дотримання правил комунікації.

Тож, протікання діалогічного спілкування є завжди детермінованим. У цьому процесі ключову роль відіграють екстралінгвальні фактори, які «задають координати» для реалізації лінгвальних. Базовими або *фоновими* є екстрасуб'єктні чинники, які визначають напрямки розгортання комунікативної ситуації, визначають ті чи інші мовні й мовленнєві засоби, якими користуються комуніканти для досягнення поставленої кінцевої мети. Саме вони актуалізуються першими після виникнення потреби особи розпочати спілкування. Інтра-суб'єктні фактори являють собою особистісну складову комунікації. Вони підключаються за умови об'єктивного усвідомлення їх мовцями, визначаючи довжину й успішність діалогічного комунікативного акту.

Таким чином, діалогічне спілкування носить об'єктивно-суб'єктивний характер. Воно є комплексною, складною різнорівневою системою миттєвого об'єднання факторів різного типу, які виформовують дискурсивну субстанцію діалогу. Комуніканти спільно вимушені орієнтуватися в системі координат з трьох векторів, що формують правила соціальної взаємодії: *особистісні прагнення – соціально-надситуативна обстановка – індивідуально-ситуативна обстановка*. Вивчення впливу цих факторів на комунікацію як на внутрішньокультурному, так і на міжкультурному рівнях є надзвичайно перспективним у межах різних лінгвістичних напрямів.

Література:

14. Ахманова О. С. Диалог / О. С. Ахманова // Словарь лингвистических терминов. – М. : Советская энциклопедия, 1969. – С. 132.
15. Гумарова Л. Н. Структурно-семантические особенности вопросно-ответного диалогического единства [Электронный ресурс] / Л. Н. Гумарова. – Режим доступа : http://www.rusnauka.com/2_KAND_2009/Philologia/39516.doc.htm
16. Девкин В. Д. Диалог. Немецкая разговорная речь в сопоставлении с русской / В. Д. Девкин. – М. : Высш. шк., 1981. – 160 с.
17. Елькин В. В. Диалогическая речь – основная сфера реализации языковой экономии: Дис.... канд. филол. наук: 10.02.04 / В. В. Елькин – Пятигорск, 2001. – 239 с.
18. Куцевич Ю. А. Семантические признаки факторных глаголов планирования интенционального действия в современном английском языке [Электронный ресурс] / Ю. А. Куцевич. – Режим доступа : <http://sibac.info/index.php/2009-07-01-10-21-16/1705-2012-03-27-07-03-39>.
19. Наумова М. В. Интеррогативный диалог (на материале английского языка): Дис.... канд. филол. наук: 10.02.04 / М. В. Наумова. – Белгород, 2005. – 150 с.
20. Скалкин В. Л. Обучение диалогической речи (на материале английского языка) / В. Л. Скалкин. – К. : Радянська школа, 1989. – 158 с.
21. Тюрина С. Ю. Диалогический дискурс в деловой межкультурной коммуникации [Электронный ресурс] / С. Ю. Тюрина. – Режим доступа : Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки.
22. Щерба Л. В. Современный русский литературный язык / Л. В. Щерба // Избранные работы по русскому языку. – М. : Учпедгиз, 1957. – С. 113–130.
23. Якубинский Л. П. Язык и его функционирование / Л. П. Якубинский // Избранные работы. – М. : Наука, 1986. – С. 17–58.